

Michael Hauser: Cesty z postmodernismu

Filosofická reflexe doby přechodu

Praha, Filosofia 2012. 282 s.

Kniha Michaela Hausera *Cesty z postmodernismu* zprostředkovává množství témat a problémů postmarxistické filosofie, na jejichž pozadí zaznívají požadavky změny, vymezení se vůči současnému stavu společnosti. To vše je přehledně a pedagogicky citlivě vyloženo, což publikaci činí kvalitním studijním textem inspiřujícím kritického čtenáře. Na druhé straně nám může činit obtíž identifikovat za množstvím látky autorovy hlavní teze a motivy. Tento nedostatek se pokusím částečně kompenzovat svým následujícím rozbořem. Nyní již tedy k samotnému obsahu.

Již v podtitulu knihy je inzerována filosofická analýza doby přechodu. Ta je koncentrována zejména v **první ze čtyř částí knihy**. V těchto pasážích může Hauserův kritický text vyvolat především dvě námitky: jednak se zde vynořuje problém s definicí samotného postmodernismu, proudu, který má být podle autora překonán, jednak se lze ohrazovat proti podobě některých analýz, ať už jsou rozvíjeny v ryze teoretické či v politické rovině.

Hauser si problémy související s definováním postmodernismu dobře uvědomuje, ví, že je schopen tento fenomén zachytit vždy pouze z určitého úhlu. Přesto v postmodernismu nalézá společný nezpochybnitelný trend, totiž tendenci relativizovat velké ideové snahy. Postmoderní kritika je díky tomu do značné míry spjata s praxí, což Hauserovi umožňuje platně provést jakési pracovní ztotožnění postmoderny s neoliberalismem, byť je tento postmodernou podporován pouze nepřímo. Zmíněná podpora je totiž produktem určitého světonázorového postoje.

Určitá část Hauserových analýz vychází z aplikace metody Frederica Jamesona, který se snaží o celistvý pohled na současnou proměnu – a za tím účelem podniká množství exkurzů do různých oblastí života a kultury. Výsledkem tohoto úsilí o programovou celistvost je ovšem paradoxně jistá roztříštěnost; podle Hausera subjektivní výběr jednotlivých ilustrací navíc připouští jistou nahodilost ve volbě. Na druhou stranu je však třeba mít na mysli, že Hauser slibuje kritiku filosofickou, nikoli sociologickou, nikoli přesná data a statistiky, ale odkrývání skrytých souvislostí a možných schémat fungování. Velmi podobný způsob psaní nacházíme běžně právě u postmodernistů, a Hauser tak nabízí jakousi alternativu jejich analýz, jež ovšem vyústí v radikálnější teze.

Postmodernismus (postmoderní kultura) je v Hauserově publikaci napadán jako dogmatismus negující velké ideje. Je pojat jako negace bez konkrétního určení. „V postmoderním subjektu působí nekonečná touha, která se právě pro svou nekonečnost nemůže s ničím ztotožnit.“ (s. 20¹) V této souvislosti Hauser nejprve

1 Všechny odkazy se vztahují k recenzované knize.

ostře kritizuje Fukuyamovu obhajobu domnělého vítězství západního liberalismu. Nejsilnější útok je pak na postmodernismus veden z pozic frankfurtské školy. Diskutován je požadavek plurality racionalit – a nakonec je postmodernismus definován jako přísluhovač instrumentálního rozumu, který vytváří falešné vědomí, systém, díky němuž jsme soustavně klamáni. V těchto souvislostech Hauser věnuje zvláštní pozornost ideálu vzdělanosti. Je zde představena Liesmanova koncepce, identifikující dnešní přechod k „nevzdělanosti“ jako pokračování toho, co Adorno nazýval polovzdělaností. Není bez zajímavosti, že Hauserova analýza spojuje ideu vzdělanosti s určitou formou elitářství, není to však elitářství maloměšťácké, ale pravdivé – potřebné právě ke konstrukci ideje. Vyobrazení situace, v níž se v rámci debat o současném školství potýkáme s nutností obhajovat hodnotu samotného vzdělání, patří v Hauserově knize k nejpřesvědčivějším ukázkám postmoderní in-diference.

Druhá část knihy nastoluje první velký spor z oblasti, již bychom mohli nazvat (post)marxistickou metafyzikou. Na pozadí hledání adekvátního uchopení Feuerbachova myšlení jsou zde představeny koncepce významných myslitelů hlásících se dnes k tradici marxismu. Hauser mezi jejich přístupy hledá styčné body i rozpory.

Jako první problém je analyzována Žižkova aplikace Lacanova aparátu na marxistickou problematiku. Pokud bychom se měli striktně držet Lacanových závěrů, bylo by takové užití jeho textů nepřípustné, to ovšem nemusí automaticky znamenat věcnou nesprávnost Žižkova postupu. Aplikace Lacanových analýz na širší společenské souvislosti se totiž podle Hausera může řídit mírně odlišnými pravidly. Odlišnost zde přitom není dána pouze tím, že se psychologie (Lacan) zabývá pouze jednotlivcem, zatímco politická teorie (Žižek) navíc i intersubjektivitou, ale také deformacemi významů, k níž dochází v současné (moderně kapitalistické) situaci. Striktní dodržování Lacanovy diference mezi řády skutečnosti se tak Hauserovi posléze jeví v současném politicko-filosofickém kontextu nepotřebným. Zatímco Lacanova teorie je ustavena z pohledu „Symbolična“, Marx stojí na pozici „Reálna“.

Dále se Hauser zaměřuje na pojetí těla v rámci marxistických teorií. V pasážích věnovaných této problematice hájí Feuerbachovo pojetí těla jako skloubení lacanovsky symbolické koncepce (touha) s materialisticky tělesným pojetím u Marxe. V těchto souvislostech brání Feuerbacha zejména před Althusеровou kritikou; zároveň s tím obhájí i mladé (feuerbachovské) Marxovo období: „Althuser přehlédl jeden zásadní moment Feuerbachova myšlení, jeho snahu oddělit od sebe pojem a ‚živou skutečnost‘, kterou lze považovat za zakládající akt moderního materialismu.“ (s. 103) Feuerbachovo pojetí těla je ovšem založeno na dvojím pojetí smrti: vedle fyzické se tu objevuje i smrt nadsmyslová, nadčasová. Ta nemá věcnou existenci, proto je také Feuerbachem umístěna do (neexistujícího) boha, představuje „schellingovské“ jiné, neskutečno (nikoli-reálno) situované do lidských očekávání. Jako druhý podnět nám tedy Feuerbach v Hauserově čtení přináší existencialismus, prvek oživující, ač teoreticky striktně oddělený.

Osobně se domnívám, že je diskutabilní otázkou, zda a nakolik je prospěšné usilovat o takové smířování různých koncepcí, o něž se Hauser v souvislostech analýzy feuerbachovského pojetí těla pokouší. Jako oprávněná se mi jeví především otázka, do jaké míry jsou jednotlivá Hauserem uváděná stanoviska v souladu se skutečnými intencemi svých autorů. K detailnímu posuzování takového typu se zde však necítím zcela kompetentní. V každém případě je nám předestřeno množství zajímavých souvislostí a problémy jsou z Hauserova stanoviska vyloženy srozumitelně a jasně. Hauser ve svých analýzách konfrontuje mnoho postojů moderních autorů a nabízí ne jeden námět k diskusi.

V úvodu ke **třetí části** je avizováno hledání dalších překvapivých souvislostí, tentokrát na poli české filozofie. Pozornost Hauser upírá především na Karla Kosíka a Milana Machovce, kteří stojí na straně marxistického humanismu ve sporu s Althusserovým antihumanismem. Toto téma se třetí kapitolou táhne jako červená nit.

Podle Hausera je Kosíkův humanismus napřeno k budoucnosti, jeho traumatem je ztráta minulosti a jsou pro něj příznačné heideggerovské tendence, tedy rezignace na analýzu vnějšího řádu. Na Kosíkovi je Hauserovi sympatická snaha o zachování autonomie subjektu, která je – nezvykle – konstruována karteziánsky. Ani instrumentalizující systém u Kosíka není antihumanistický, což je tvrzení vznášející velký otazník směrem ke kritické teorii. Zásadní chybu Kosíkova přístupu Hauser nicméně shledává v projekci systémových problémů pouze do oblasti nadstavby a v nekritickém pohledu na základnu. Praktickým problémem z toho vyplývajícím je pak podle Hausera ztráta Kosíkovy víry v možnosti revoluční praxe, která se odrazila i v jeho postupné teoretické paralýze.

Milan Machovec nabízí jako základ autonomního pole subjektu dialog. Machovcův dialog je existencialistický a jeho nejvyšší forma – dialog se smrtí – se nápadně podobá Feuerbachovu přístupu, který Hauser analyzoval ve druhé části své knihy. Takováto forma dialogu je ovšem striktně vzato vlastně monologická, byť je tu onen existencialistický přesah, který lze zasadit do prázdného místa ve struktuře. Navíc se zde objevuje nový aspekt, jenž může mít v rámci marxistické teorie překvapivě významný důsledek: dialog se smrtí jako se světem beze mne (tedy i všech mých vazeb) je prostředkem odstranění falešného vědomí. Hauser se zde ovšem vůbec netrápí otázkou, zda taková prázdná místa skutečně existují, prázdné místo automaticky pojímá jako samozřejmý předpoklad.

Machovcovo pojetí Hauser poté – prostřednictvím literárních reprezentací – konfrontuje s pojetím Žižkovým, přičemž se zaměřuje především na otázku volby lepší strategie politického odporu vůči systému. Machovcovou postavou je Hrabalův Hant'a, osoba vedoucí dialog se svým okolím. Proti němu je postaven pisař Bartleby z Melvillovy povídky, který je vůči okolí rezistentní: nic nedělá a je dále zaměstnáván jen proto, že na všechny pokusy o komunikaci ze strany svého zaměstnavatele reaguje stejnou replikou: „Prosím, raději ne.“ (s. 168) Dialogický subjekt

je Hauserem shledán jako lepší, neboť je schopen reagovat na měnící se situaci. Zásadní příčinou Bartlebyho úspěchu je naproti tomu jen velká míra štěstí.

Čtvrtá a poslední část knihy se snaží nastínit a prozkoumat možnosti cest vedoucích z postmodernismu. Nejdříve je zmíněna vcelku zajímavá myšlenka, podle níž jsme obklopeni a zahlceni hodnotami. Je to tak paradoxně právě chybějící odstup, co nás činí necitlivými vůči idejím. Možné řešení této situace nabízí tzv. teorie chybění, jež je žižkovsko-lacanovským modelem lidského chování. Tato koncepce pojímá člověka jako vždy nehotový subjekt napřený do budoucnosti, který se svou vlastní nehotovost snaží překonat. Děje se tak prostřednictvím vytváření zákonů. Ovšem zákony, byť mají sloužit společenskému pokroku, představují zároveň výzvu pro lidskou touhu po svobodě, jsou tedy překonávány, čímž opět vzniká jejich další potřeba. Takto se dostáváme do bludného kruhu. Hledaným řešením našeho problému je podle Žižka příklon k ženskému myšlení. To se vyznačuje neúplností, ne-obecností v pojmání řádu. Žena je tedy paradoxně schopna lepšího vztahu (ve smyslu efektivnosti), neboť postuluje jeho nedokonalost.

Vedle této Žižkovy symbolické teorie neúplnosti upozorňuje Hauser na její obdobu u Marxe, která je ovšem zakotvena v Reálnu. Marx pojednává o tělesných deficitech a strádáních, které jsou hybnou silou lidského jednání. Podle Hausera lze právě prostřednictvím těchto Marxových analýz spojit přírodu s lidským subjektem orientujícím se v „Symboličnu“. Hauser se touto cestou snaží rehabilitovat Marxovy pojmy a znovu je ustavit jako funkční. Vymezuje se tím nejen proti „redukcionistovi symbolického“ Žižkovi, ale i proti dalším moderním teoretikům, kteří dnes Marxovy pojmy považují za překonané.

Jako další možná cesta z neuspokojivé postmoderní situace se v Hauserově textu objevuje sebevražda. Tentokrát Hauser konfrontuje Benjaminu a Blanchota. Oba tyto autory spojuje pojmání sebevraždy jako účinného prostředku v boji proti falešnému vědomí. Liší se ovšem v interpretaci jejich dopadů. Zatímco Benjamin spojuje problém sebevraždy s kritikou moderny, a stává se tak kritikem doby, Blanchotova analýza je morfologická a pojednává fenomén sebevraždy nezávisle na konkrétních okolnostech. I přes tuto zásadní odlišnost se oba myslitelé nicméně shodují v názoru, že zoufalé myšlení je rezistentní vůči manipulaci. Koncept sebevraždy se tedy v těchto souvislostech jeví jako jakási univerzální metoda, kterou Hauser přirovnává k Žižkově „Noci světa“. Podstatný rozdíl zde ovšem tkví v tom, že zatímco Žižkova a koneckonců i Benjaminova demystifikace ústí v aktivní odboj, Blanchotova zaobírání se sebevraždou vede k pasivitě. Závěr, k němuž Hauser posléze dospívá, je poznání, že zvažujeme-li jako jeden z možných úniků z postmoderní situace sebevraždu, mohou nás úvahy o ní vymanit ze systému založeného na falešném vědomí i bez toho, abychom ji skutečně spáchali.

Velkým projektem osvobození je také Žižkova ontologická koncepce, jež vychází z Badiouových analýz. Základem je situace, která není součástí ani „Symbolična“, ani „Reálna“ (u Badioua ani jazyka, ani těla). Badiou pojednává o pravdách, které se

těmto sférám vymykají a které nejsme schopni na tyto sféry redukovat. Událost je něčím jiným než pouhým výčtem svých prvků. Otázkou zůstává, jakým způsobem a v jakém smyslu je událost reálně izolovaná od skutečnosti. Žižek svou koncepci ještě vyhraňuje postulováním prostoru od obou oblastí odděleného: „Subjekt prochází stavem připomínajícím šilenství. Tato noc světa, ‚absolutní negativita‘, pak představuje pravé jádro subjektu.“ (s. 221) Ovšem vybočení způsobené subjektem je pouze svobodným počátkem, atomem, který nijak nezaručuje další svobodu v rámci systému. Lze tu užít námitku obdobnou té, již zpochybňujeme epikúrovské zavedení svobody do atomismu. Vedle toho pak přetrvávají i další pochyby: jednak ohledně reálné možnosti něčeho takového vůbec dosáhnout, jednak ohledně statusu reflexe, která má odhalit cestu ven, ze systému: Může taková reflexe vycházet zevnitř?

Tento poslední problém řeší Hauser zohledněním analýzy Althusera a jeho „Symptomálního čtení“. Zde je řeč o „nevědomí systému“, tedy o něčem, co je v systému obsaženo, zůstává však skryto, stojí mimo hlavní akcent. Symptomální čtení je pak založeno na srovnávání dvou textů, jehož prostřednictvím má být skrytý obsah odhalen. Nezodpovězenou otázkou ovšem zůstává, kde vzít potřebný druhý text. Když ještě dodám, že takový text by musel být patrně vnější vůči systému, který má být překonán, vrací se nám Žižkův problém v plné síle. Hauserovo přizvání Althusera do dialogu tedy v mých očích není ničím než ústupem od Žižka zpět k Badiouovi. I naznačená cesta uchopení probleskujících náznaků nadcházející epochy jako druhého textu se mi v podstatě jeví jako mlhavé řešení ad hoc.

Posledním tématem, s nímž Hauser přichází v závěru knihy, je Máchova poezie. V Máchových velkých dílech Hauser vidí předobraz skutečného překonání postmodernismu. Domnívá se, že z postmodernismu je třeba se poučit a pokračovat dál, za něj. Rozpolcenost Máchových postav je dána nedosažitelným ideálem na jedné straně a nemožností jeho aktualizace na straně druhé. Co zde zůstává, je reálné jednání individua, jež je zmítáno svou problematickou situací. Tím je naplněna lacanovská nepřímá intence touhy a zároveň je do subjektu vložena existencialistická hloubka. Subjekt je nucen jednat, nebo aspoň zůstává dynamickou jednotkou nadanou dispozicí k jednání. V této situaci se Hauserovi zdá přirozené stanovit nějaké ideje jakožto pozitivní.

Jaké jsou tedy hlavní Hauserovy teze? Hauser stojí v rámci marxismu spíše na pozici humanismu. Tento proud mu skýtá nejen možnost reakce, ale především zakotvení v subjektu, který je podle jeho názoru místem podstatného dění. Zde má blízko k existencialismu. V průběhu výkladu jsou smiřováni a uváděni v soulad Hauserem oceňovaní filosofové, zvláště je pak patrné jeho úsilí o rehabilitaci Marxe (a to i vzhledem k neomarxistickým proudům). Velkým tématem je samozřejmě také potřeba překonání postmodernismu. Dále se zdá, že je autorem vyzvedáváno kosíkovsko-althuserovské pojetí pravdivosti teorie v závislosti na společenském

kontextu. Poslední tezí je Hauserova víra v možnost prolomení systémové struktury. Toho je v současné situaci možné dosáhnout jedině prolomením koncepce postmodernismu.

Je ovšem třeba vzít v potaz, že půda, na níž se Hauser pohybuje, je už svým založením vratká, je to jedna z posledních metafyzik a cokoli zde vykonáme, je troufalé. I přesto se však domnívám, že diskuse tohoto typu je nejlepším možným tématem politické filosofie. Na tomto poli se nepracuje s jistotou, je vždy nutné přijmout za své nějaké ideje. Určitou korespondenci takovéto teorie s praxí lze hájit jako evidenci, také lze připustit její pravdivost jako pravdivost obecného apriorního schématu. Taková pravdivost je typická pro psychoanalytické teorie.

Hauserově knize vytykám nedostatečnou systematizaci. Řazení témat, ač má svou logiku, může působit nepřehledně. Pokud bylo účelem knihy argumentačně obhájit nutnost překonání postmodernismu, byl tento cíl naplněn pouze částečně, neboť čtenáři byl nabídnut jen jeden, byť sympatický pohled. I přesto za hlavní devízu recenzované knihy považuji její dialogický potenciál. Předestírá před námi mnohá témata, o nichž by bylo radno v tuzemském prostředí polemizovat. Hauser představuje množství zajímavých osobností a problémů, jeho výklad je pestrý a poutavý.

Tomáš Zelenka